

2de Thomas Mannlezing door Ludo Abicht

THOMAS MANN EN DE VERLICHTING

In 1937 schreef André Gide in **Thomas Mann, Avertissement à l'Europe:**

Thomas Mann is één van de zeldzame mensen die we zonder enig voorbehoud bewonderen. In zijn werk is er geen sprake van opgeven, en evenmin in zijn leven...Thomas Mann staat op een geloofwaardige wijze altijd aan de kant van de geest, hij is een humanist in de volle betekenis van het woord.

Na zijn dood werd hij steeds meer geprezen als een consequent humanist en democraat, onder meer door zijn broer en vroegere politieke tegenstander Heinrich Mann, door de marxistische filosoof en literatuurcriticus Georg Lukács, door François Mauriac en Albert Einstein. Men zou moeiteloos een boek kunnen vullen met deze positieve beoordelingen uit progressieve hoek en met vergelijkingen met Manns voorbeeld Johann Wolfgang von Goethe, de andere grote humanist van de Duitse cultuur. Dat heeft uiteraard alles te maken met de morele en politieke standpunten die Thomas Mann vanaf 1922 onder meer in zijn rede **Von deutscher Republik** en, in 1930, in het essay **Ein Appell an die Vernunft** had verdedigd, standpunten die hij dan vanuit zijn ballingschap in Zwitserland en daarna in de Verenigde Staten verdiept en uitgebreid heeft. Denken we maar aan zijn Duitstalige radiotoespraken uit Amerika, **Deutsche Hörer!**, en het essay **Deutschland und die Deutschen**.

Dat humanisme, waarbij een vrije democratische maatschappij verdedigd wordt waarin, naar het woord van Baruch Spinoza, "iedereen mag denken wat hij wil en zeggen wat hij denkt", behoort tot de kern van het Verlichtingsdenken. Het zal, naast de gruwelijke "getuigenissen" (*martyrium* in de dubbele betekenis) van de Duitse verzetsstrijders en slachtoffers van de nazi-terreur, de verdienste zijn van Thomas Manns werk na de ondergang van het Derde Rijk te hebben bijgedragen tot de indrukwekkende omvorming van de Duitse openbare opinie die tot heel kort vóór de zelfmoord van Adolf Hitler nog in het nationaal-socialisme leek te geloven. Omdat hij niet wou kiezen tussen de door de westerse machten bezette Bondsrepubliek en de onder Sovjetcontrole opgerichte DDR had Thomas Mann zich weliswaar in 1952 vrijwillig in Zwitserland gevestigd, maar zijn invloed werd vooral ervaren in het naoorlogse Duitsland, dat wil zeggen in beide delen ervan. Hierbij horen twee kanttekeningen: ten eerste was het niet vanzelfsprekend dat een ooit gevierd Duits auteur die zich jarenlang tegen het Duitse regime verzet had en vanuit het veilige buitenland "tegen Duitsland" gefulmineerd had zonder meer als moreel gezag aanvaard zou worden, en ten tweede was Thomas Mann niet altijd zo'n rechtlijnig verdediger van de waarden van de Verlichting en van een democratisch politiek engagement geweest, zoals we nog zullen zien. Het onderwerp van deze lezing, "Thomas Mann en de Verlichting" is bij nader toezien hoegenaamd niet evident en bijna even complex en bij tijden verwarrend als de levensloop en het denken van Thomas Mann zelf.

Arthur Schopenhauer en de melancholie van Tonio Kröger

Goethe noemde zijn uitgebreid oeuvre, vooral zijn gedichten, *Bruchstücke einer grossen Konfession*. Hetzelfde kan zonder meer van het werk van Thomas Mann gezegd worden. Zo gaat de novelle **Tonio Kröger** over zijn jeugd in het kleinstedelijke Lübeck tussen 1875 en 1893 en is **Buddenbrooks, Verfall einer Familie**, een nauwelijks verholen epische kroniek van de ondergang van zijn eigen patriciërsfamilie, zoals onder meer blijkt uit de *Lübecker Entschlüsselungsliste*, het lijstje met de sleutel voor bijna alle figuren die in de roman voorkomen. Zijn korte verblijf in een sanatorium in Zwitserland dat op doktersadvies dreigde verlengd te worden wordt beschreven in de novelle **Tristan**, een biografisch gegeven dat dan later breed uitgewerkt wordt in het meesterwerk **Der Zauberberg**. Een verblijf in het geliefde Italië, ook hier duikt de herinnering aan de Italiëreis van Goethe op, leidt in 1930 tot de publicatie van **Mario und der Zauberer**, waarbij het moeilijk is om bij die verleidelijke tovenaars niet aan de gevaarlijke charmeur Mussolini te denken. Het fascisme en vooral het nationaal-socialisme dat hem staatloos zal maken, zijn eredoctoraat van de Universiteit Bonn zal afnemen en hem in ballingschap zal sturen vormt één van de hoofdthema's van **Doktor Faustus**. De ballingschap zelf wordt gereflecteerd in de tetralogie **Joseph und seine Brüder**. Het zou echter verkeerd zijn, de romans en novellen van Thomas Mann tot open of verborgen autobiografische stukken te reduceren, daarvoor is hij een te groot auteur. Wat hij wél doet is, ten eerste, genadeloos zichzelf en zijn omgeving observeren, lees er maar eens de onverbloemde dagboeken op na en, ten tweede, op een geloofwaardige wijze voor te stellen hoe de dingen zich moeiteloos hadden kunnen afspelen, indien hij bijvoorbeeld toch naar de longenartsen geluisterd had en in het sanatorium gebleven was. In de essaybundel **Lesen und Schreiben** (1980) argumenteert Christa Wolf dat een goed

romanauteur een wereld kan oproepen "die had kunnen bestaan", een universum waarvan een paar elementen imaginair verder ontwikkeld worden, zonder dat het verhaal daarom ongeloofwaardig wordt. Tot zover de onloochenbare overeenkomst tussen het leven en het werk van Thomas Mann. Of moeten we er nog de erotische obsessie van de oude Aschenbach in **Der Tod in Venedig** bij vermelden om volledig te zijn?

Hoe interessant het privé leven van de auteur ook geweest is, het blijft toch boeiender en vruchtbaarder erop te wijzen dat deze half biografische portretten zeer sterk verweven zijn met de geschiedenis van de Duitse en Europese samenleving van het einde van de negentiende eeuw tot na het midden van de twintigste eeuw. Thomas Mann was op de eerste plaats een eminente vertegenwoordiger van het zogenaamde *Bildungsbürgertum*, de intelligente burgerij die niet alleen een traditionele klassieke opleiding gekregen nadat ze "eine gute Kinderstube genossen" hadden, maar die op een merkwaardige manier beïnvloed was door zowel het Wilhelminische optimisme van de zogenaamde *Gründerzeit*, de pioniersfase van het nieuwe Duitse keizerrijk, als door dé Duitse filosoof van het fundamentele pessimisme, Arthur Schopenhauer. Later zal een andere Bildungsbürger, de telg van een succesvol geëmancipeerde joodse familie, Sigmund Freud, zichzelf trouwens een "intelligent pessimist" noemen, wat in feite heel accuraat op Thomas Mann zou kunnen worden toegepast.

Hier zitten we met de eerste contradictie. Of, in het geval van Mann, eerder de tweede, want de eerste heeft te maken met zijn dubbelzinnige houding ten opzichte van zijn eigen kunstenaarschap en van de kunstenaarswereld uit die periode (denk aan de bohème van het Schwabing van de jaren 1890) die hij zo treffend verwoordt in **Tonio Kröger**. Tonio, de zoon van een respectabel Noord-Duits koopman en een artistieke Italiaanse moeder, een jongeman met een frivole buitenlandse voornaam die niet bij zijn gewone, ernstige Duitse achternaam past en die niets liever wil dan een even goed en gerespecteerd burger te worden als zijn vader en grootvader, maar weet dat hij daartoe nooit in staat zal zijn en die zich herkent in de melancholie uit de levensbeschouwing van Schopenhauer die doorklinkt in de laatste zinnen van de novelle:

Aber meine tiefste und verstohlenste Liebe gehört den Blonden und Blauäugigen, den hellen Lebendigen, den Glücklichen, Liebenswürdigen und Gewöhnlichen.

Schelten Sie diese Liebe nicht, Lisaweta: sie ist gut und fruchtbar. Sehnsucht ist darin und schwermütiger Neid und ein klein wenig Verachtung und eine ganz keusche Seligkeit.

We mogen ons niet vergissen: het gaat hier duidelijk **niet** om een milde parodie van de gezonde Germaanse *Gemeinschaft*, maar om een samenvatting van zijn mislukte pogingen om erbij te horen, gewoon zoals iedereen, en niet langer de onbetrouwbare zonderling te zijn. Wanneer we dan weten dat Schopenhauer zich obsessief verzette tegen de dominante filosofie van de grote, invloedrijke en alom gevierde Hegel, de zelfbewuste profeet van de protestantse Pruisische staat, voor wie de vrijheid erin bestond blijmoedig inzicht te verwerven in de historische en logische noodzakelijkheid en voor wie de bestaande orde, vooral in Berlijn, nu eenmaal "vernünftig", dat wil hier zeggen rationeel en redelijk was, zitten we met een probleem. Want Schopenhauers polemisch gekleurde beeld van Hegel was dan wel erg éézijdig, maar het paste compleet in de Duitse *Hochromantik* die bijzonder weinig met de latere Heidelberger kitsch van de sentimentele Duitse chauvinisten te maken had. Alleen was die romantiek een uitdagend antwoord op de Verlichting, waarbij de vraag gerechtvaardigd is waarom die Romantiek én Schopenhauer zo diep op de jonge Wagner en op de generatie van Mann heeft ingewerkt. Had het iets te maken met de overtuiging dat het ongrijpbare *Ding-an-sich*, de kern van de werkelijkheid uit de filosofie van Kant inderdaad niets anders was dan de eeuwige, almachtige, moreel onverschillige maar almachtige *Wille-zum-Leben*? Of eerder met Schopenhauers beoordeling van de kunst als palliatieve kracht die ons even de wreedheid van het bestaan lijkt te doen vergeten, terwijl we natuurlijk helemaal niets vergeten? De invloed van Schopenhauers inzichten op het leven en werk van Thomas Mann is zo overweldigend dat we ons moeten afvragen hoe authentiek zijn latere bekering naar het geloof in de rede en het democratische politieke engagement wel kan geweest zijn. De filosofie van Schopenhauer bezorgt ons niet enkel de sleutel tot **Tonio Kröger** en **Buddenbrooks**, maar speelt nog een prominente rol in **Der Zauberberg** en **Der Tod in Venedig** en is in feite nooit helemaal uit het werk van Mann weg te denken. Hebben allen die Mann als een groot humanist bewonderen dan ongelijk? Ik denk het niet en zal dat proberen aan te tonen, maar we mogen geen enkel ogenblik de verscheurdheid vergeten die hem vanaf het begin gekenmerkt heeft en die wellicht verklaart waarom hij ook vandaag nog fascineert, nu we noodgedwongen ons geruststellende maar enigszins naïeve geloof in de vooruitgang en de Verlichting hebben moeten opgeven.

De Toverberg en de Grote Oorlog als kantelmoment

Over het massale enthousiasme in de Europese hoofdsteden bij het begin van de Eerste Wereldoorlog is al veel geschreven en de foto's en filmbeelden daarvan zijn intussen bekend. Wat moeten we echter denken van de reactie van een bijna veertigjarige intellectueel die toen al het

boek geschreven had waarvoor hij later de Nobelprijs literatuur zou krijgen? Toen de oorlog ook echt uitbrak schreef Thomas Mann aan zijn broer Heinrich: "Moeten we niet dankbaar zijn voor het totaal onverwachte, dat we zulke grote dingen mogen beleven?" Hij had het ook over de "grote, fundamenteel eerbare (*grundanständig*), zelfs feestelijke volksoorlog." Dat dit geen moment van verdwazing of deelname aan de collectieve roes was bewijst zijn essay ***Betrachtungen eines Unpolitischen***. Het feit dat zijn enthousiasme door heel veel andere auteurs, professoren en geleerden gedeeld werd zegt iets over het algemene klimaat in die tijd, maar verklaart nog niet, waarom een koele observator zich zo liet meeslepen. Tenzij je natuurlijk bedenkt dat Mann op dat ogenblik helemaal geen aanhanger van de Verlichting was, in tegenstelling tot onder meer Romain Rolland in Frankrijk en de radicale socialisten in Duitsland, maar een Duits romanticus in de geest van Schopenhauer. Als reactie op het essay ***Zola*** van zijn broer Heinrich publiceerde Thomas in 1917 (de oorlog is al meer dan twee jaar aan het woeden) zijn ***Betrachtungen***. Hierin werkte hij het verschil uit tussen (Duitse) *Kultur* en (vooral Franse) *Zivilisation*: alleen de overwinning van Duitsland zal de ware vrede voor Europa waarborgen, slechts het behoud en de ontplooiing van de Duitse ziel kan garant staan voor de groei van de diepere ingesteldheid die hij *Kultur* noemde, het tegendeel van de oppervlakkige *Zivilisation*. Hij vindt voorbeelden van deze diepe Duitse ziel bij Luther, Goethe, Schopenhauer, Nietzsche en, niet verwonderlijk, in de Duitse Romantiek. Hij beroept zich op het conservatisme van Edmund Burke, Heinrich von Treitschke en zelfs Werner Sombart en Max Weber. De Verlichting is hier ver te zoeken. Deze ideeën passen naadloos in het dominante vertoog van de patriottische, zelfs chauvinistische Duitse Bildungsbürger voor wie Duitsland op grond van zijn superieure cultuur het recht heeft deze oorlog te voeren en de plicht hem te winnen. Zelfs de Duitse nederlaag in 1918 volstond niet om zijn mening over Duitsland en de Duitse cultuur aan te tasten. Door de vernederingen die de overwinnaars aan Duitsland oplegden en de afkeer van anarchistische en revolutionaire "catastrofen" zoals de Radenrepubliek in München onder leiding van Kurt Eisner en de agitatie van de Spartakisten werd hij in feite van een nationalistisch conservatief een uitgesproken reactionair, iemand die met zijn gezag het optreden van de proto-fascistische *Reichstruppen* in Beieren onder leiding van kapitein Ernst Röhm, de latere chef van de SA, verdedigde. Ook Schopenhauer stond trouwens tijdens de revolutie van 1848 openlijk en vol overtuiging aan de kant van het gezag en de repressie. We zullen nog een paar jaar moeten wachten tot hij tot het inzicht zal komen dat de eeuwig bedreigde Weimar Republiek ten allen koste moest verdedigd worden.

Hier kan een aandachtige lectuur van ***Der Zauberberg*** ons inzicht verschaffen in de fundamentele ontwikkeling van zijn politiek en sociaal denken. Hij begon in 1912 aan die roman die eerst in 1924 gepubliceerd werd, dat wil zeggen van twee jaar vóór tot zes jaar na de eerste Wereldoorlog. Het is, naar het voorbeeld van Goethes ***Wilhelm Meister***, een klassieke Duitse *Bildungsroman*. We kunnen deze Bildung (vorming, opvoeding) op drie manieren invullen: op de eerste plaats gaat het om de vorming van een intelligente maar nog erg naïeve jongeman die, net als Thomas Mann vroeger, van toevallig en gezond bezoeker langzamerhand tot patiënt vervalt en het geïsoleerde wereldje van die rijke tbc-patiënten in dit luxeuze sanatorium van binnenuit observeert. Het mondaine hotel "Berghof", in de roman omgedoopt tot de "Toverberg", een verwijzing naar de berg van de Heksensabbat in Faust, wordt als het ware een laboratorium waar de belangrijkste stromingen van de moderniteit aan het begin van de twintigste eeuw met elkaar geconfronteerd worden. Die confrontatie wordt de ware leerschool des levens voor Hans Castorp die hier als een insider-outsider, de typische rol van Thomas Mann zelf, tot ontwikkeling komt. Vier figuren domineren deze verwarrende "opvoeding" van Castorp: de humanist Settembrini, de "herfstman", vertegenwoordigt het beste én het saaiste van de Verlichting en de vrijmetselarij: alles wat hij zegt is rationeel, redelijk en progressief, wij zouden zeggen voorspelbaar "politiek correct", maar hij ligt als het ware op apegapen en overtuigt niet langer. Zijn tegenspeler, de geniale en explosieve Naphta, een wonderlijke combinatie van jood, jezuïet en anarcho-communist, in feite een enigszins boosaardig portret van de joodse communist Georg Lukács, staat hier voor de ideologische rechtlijnigheid van de middeleeuwse rooms-katholieke kerk van de kruistochten in haar leninistische fase en zal dan ook zelf aan het geweld ten onder gaan. De derde opvoeder is een mysterieuze Slavische vrouw met de niet zo geheimzinnige naam Madame Chauchat, "hete poes" die vakkundig instaat voor het openbloeien van zijn erotische verlangens en fantasieën, en tenslotte de joviale animator en demagoog Meneer Peepkorn, wiens meestal nietszeggende kreten en aansporingen op zijn toehoorders inderdaad het effect hebben van een paar glazen gepeperde graanjenever. Meer dan de gewetensvolle maar voorbijgestreefde Verlichtingsadept Settembrini, meer dan de hoogintelligente maar irrationele dweper Naphta en zelfs meer dan de aristocratische, verleidelijke en tegelijk afstandelijke Chauchat die hem aan een jeugdvriend herinnert op wie hij ooit verliefd was, verwijst Peepkorn naar de vele volksmenners, Führers, Duces en andere leiders die de eerste helft van de twintigste eeuw zullen domineren. De steeds grimmiger en onverdraagzamer wordende sfeer in het sanatorium kan begrepen worden als een verhitting van de gemoederen in Europa aan het begin van de twintigste eeuw en de ontlading van

die spanning door het uitbarsten van de wereldoorlog. Er is sprake van groeiend antisemitisme en andere vormen van irrationaliteit, van fascinatie voor het occulte en spiritistische séances, van macabere carnavalsbals die aan de heksensabbats in Goethes Faust herinneren, van roddel en intriges en vooral van een ziekelijke obsessie met de dood. Maar Hans Castorp verlaat het zinkende cruiseschip net op tijd, ook al wordt helemaal aan het einde van de roman kort gemeld dat hij, het *zorgenkind des levens*, ergens in de regen en de verschrikking van de Grote Oorlog verdwenen is: *und so, im Getümmel, in dem Regen, der Dämmerung kommt er uns aus den Augen*.

De ellenlange gesprekken met Settembrini, of liever diens pedagogische monologen, zijn niet meteen een sterke apologie van de Verlichtingsidealen. Alles wijst erop dat Settembrini weliswaar oprecht in die idealen gelooft, maar dat ze onder de omstandigheden verschaald en irrelevant geworden zijn. En toch is de opvoeding van de jonge protagonist gedurende die zeven jaar op de Toverberg geslaagd, zoals onder meer duidelijk wordt aan zijn reactie op het visioen dat hij tijdens de sneeuwstorm beleeft: op zijn eigen, ironische manier is Hans Castorp, en met hem de lezer, volwassen en humanistisch geworden. Zodat het niet verwonderlijk is dat Thomas Mann in 1922, terwijl hij zijn roman aan het beëindigen is, in zijn rede **Von deutscher Republik** schrijft:

We zijn met geen metamorfose van de geest beter vertrouwd als deze, die begint met de sympathie voor de dood en die eindigt met het besluit, het leven te dienen.

Anders gezegd: tussen de reactionaire verdediger van de superieure Duitse *Kultur* en de verbeterde tegenstander van het fascisme en het nationaal-socialisme staat **De Toverberg**.

De Saulus man, de banneling, het Duitse geweten

Voor de buitenwereld kwam het als een schok: Thomas Mann die publiek en ondubbelzinnig de van alle kanten omstrede Weimarer republiek verdedigde. Men noemde hem onder meer "de Saulus man", naar de fanatieke christenvervolger Saulus die op weg naar Damascus tot inzicht kwam en van toen af aan als Paulus de belangrijkste opvolger van Jezus van Nazareth werd. De evolutie van zijn gezindheid had voor het publiek inderdaad iets van een miraculeuze bekering, ook al weten we nu dat het jaren geduurd heeft vóór ze gerijpt was. Anderen spraken iets minder vriendelijk van "vaandelvlucht" en zelfs "verraad". Thomas Mann, de schrijver van de fijne ironie en de afstandelijke observatie, stond plotseling en voor de rest van zijn leven in de schijnwerpers van de concrete politiek. De stormtroepers van de NSDAP verstoorden zijn optredens en probeerden hem en andere democraten met hun beruchte *Saalschlachten* het spreken onmogelijk te maken. Want niet alleen had hij het reactionaire Duits-chauvinistische kamp verlaten, maar was hij bovendien gehuwd met de joodse Katja Pringsheim. Het feit dat hij in 1929 de Nobelprijs voor literatuur kreeg maakte hem in de ogen van zijn fascistische vijanden – "vijanden" is hier een betere term dan "politieke tegenstanders" – nog gevaarlijker, maar hij gaf niet op. In **Fragmente zum Problem der Humanität** uit 1923 sprak hij onder meer van "de romantische barbarij" en verkondigde hij deze ideeën overal in het buitenland waar hij als auteur én officieus diplomaat voor de republiek optrad. Hij pleitte voor het toetreden van Duitsland tot de Volkerenbond en voor een grotere Europese integratie. Men kan zonder meer zeggen dat hij nu eerst in de geest van Weimar, zowel het klassieke Weimar van Goethe en Schiller als het democratische Weimar van het Interbellum dacht en handelde. Hij verzette zich tegen de racisten en rechtsextremisten die zich luidruchtig maar onterecht als de ware erfgenamen van de rijke Duitse cultuur beschouwden en noemde het zijn "sociale en morele taak", dit betere Duitsland tegen deze misdadigers te verdedigen. Het is betekenisvol dat de rechtstreekse aanleiding voor zijn vervolging door de eind januari 1933 aan de macht gekomen nazi's uitgerekend een toespraak over Richard Wagner was, die hij op 10 februari 1933 aan de universiteit München hield. Wagner was toch het paradepaard van de nationaalsocialisten, en Mann slaagde erin, het oeuvre van Wagner binnen een Europese en internationale humanistische traditie te interpreteren. De verontwaardiging over deze "profanatie" was zo groot, dat hij naar het buitenland moest vluchten. Mann werd bijna onmiddellijk door de progressieve intellectuelen uit de hele wereld als vertegenwoordiger van het "geestelijke Duitsland" erkend. De kracht en efficiëntie van zijn antifascistisch vertoog bestond erin, dat hij zich op geen enkel moment "tegen Duitsland" gekeerd heeft, maar juist vanuit de humanistische bijdrage van Duitsland aan de Verlichting onophoudelijk argumenteert dat niet de bannelingen en verzetsmensen de "slechte Duitsers" zijn, maar diegenen die deze cultuur wilden reduceren tot een groteske racistische en agressieve parodie ervan die alle authentieke waarden perverteerde.

Tijdens zijn voordrachtsreizen (*lecture tours*) in de Verenigde Staten gaat hij zelfs nog een stap verder en zegt hij, dat het noodzakelijk geworden was, dat de democratie zowel op economisch als op geestelijk vlak het liberalisme moest overstijgen en socialistisch worden. Veertien jaar later zal hem dat door de Amerikaanse reactionairen rond Joseph McCarthy niet in dank afgenomen worden. Hij was 58 jaar oud toen hij uit Duitsland moest vluchten, en 77 jaar toen hij, ondanks zijn Amerikaans staatsburgerschap, opnieuw door de heksenjagers op de vlucht gedreven werd.

Intussen had hij zijn epische, vierdelige roman **Joseph und seine Brüder** (1943) beëindigd, een "gedicht over en van de mensheid" (*Menschheitsdichtung*) dat hij zelf als zijn antwoord

beschouwde op **Faust** (Weltgedicht, en gedicht van en over de wereld) van zijn grote voorbeeld Goethe. Vanuit Californië slaagde hij erin, niet alleen zijn politieke en democratische agitatie tegen de nazi's en hun handlangers voort te zetten, maar ook als literator actief te blijven, onder meer in de roman **Doktor Faustus. Das Leben des deutschen Tonsetzers Adrian Leverkühn, erzählt von einem Freunde**, die in 1947 verscheen. Het is onmogelijk, de complexiteit van deze roman in een paar woorden samen te vatten, maar het gaat zowel over de houding van kunstenaars en intellectuelen in een dictatuur, als over de ontwikkeling van de hedendaagse muziek, van Schönberg, Berg, Eisler tot Krenek en Toch. Hiervoor heeft Mann, die zich altijd bijna dwangmatig perfectionistisch informeerde, zich uitvoerig laten inlichten door de filosoof en muzikkenner Theodor W. Adorno, die als jongeman ooit zelf componist in de twaalf tonenstijl van de Weense school is willen worden en een heuse opera gecomponeerd heeft. De uitweidingen over de muziek zijn zo mogelijk nog gedetailleerder dan die over tbc en andere ziekten in **De Toverberg**. Maar daarmee hebben we slechts twee aspecten van deze roman opgesomd. De passages met de duivel, die overigens een zuiver lutheraans Duits spreekt, verwijzen dan weer naar het duivelspact van het Faust personage in de Europese literatuur van Marlowe tot Goethe. Er zit heel veel filosofie van Nietzsche in, naast herkenbare biografische fragmenten en gezien het onderwerp uiteraard ook heel wat katholieke en protestantse theologie. Gelukkig slaagde Mann er opnieuw in, met zijn talent als ironisch verteller de aandacht van de lezer vast te houden. Kortom, **Doktor Faustus** is een roman die men eerst vanwege het spannende verhaal moet lezen, daarna grondig analyseren en dan nog eens lezen, liefst met zowel Goethe als het vroegere werk van Mann in het hoofd.

Thomas Mann en de Verlichting vandaag

Thomas Mann stierf in 1955 in Zwitserland. Hij blijft vanzelfsprekend belangrijk als één van de grootste Duitse en Europese schrijvers van de eerste helft van de twintigste eeuw. Wat kunnen we echter van hem als humanist en verlicht denker leren? Ik som hier kort een paar punten op:

- Thomas Mann was eerlijk en moedig genoeg, om zijn opinies zelfkritisch te bekijken en te herzien, zo nodig op een fundamentele en dramatische manier;
- Thomas Mann verloochent zijn liefde voor de traditionele Duitse en Europese cultuur op geen enkel moment, maar verdedigt de humanistische kern ervan tegen diegenen die deze cultuur willen kapen voor hun duidelijk antihumanistisch project;
- zijn bewondering voor de Amerikaanse democratie, die hem en duizenden andere politieke vluchtelingen gered heeft, maakt hem niet blind voor de gebreken van die samenleving, zodat hij ook hier uiteindelijk ongewenst wordt;
- hij blijft zijn leven lang naar de waarheid zoeken, maar hij doet dit met een zin voor ironie en humor die hem in staat stelt, de vele persoonlijke, familiale en politieke tragedies in zijn leven zodanig te verwerken dat hij zelf en vele anderen met hem daar troost in kunnen vinden.